

Алојз УЈЕС*

ПРИПРЕМАЊЕ И ПРИКАЗИВАЊЕ ПРВЕ ПРЕДСТАВЕ ЊЕГОШЕВОГ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА” У РИСНУ 25. ФЕБРУАРА 1851. ГОДИНЕ.

У богатој позоришној историји града Рисна, коју можемо дјелимично да пратимо од античких¹ времена до наших дана, прво приказивање Његошевог „Горског вијенца” 1851. године представља прворазредни национално-културни и позоришни догађај за Боку Которску и Црну Гору, а на одређен начин и за Југославију.

Покушаћемо да послје 150 година од прапремијере „Горског вијенца” у Рисну ревалоризујемо овај театарски догађај, што захтијева преиспитивање старих чињеница, затим уношење нових чињеница и документације, као и новију интерпретацију догађаја и његово довођење у везу са југословенским и европским театарским активностима у пред-револуционарном периоду 1847. године, затим у периоду револуције (1848-1849) и послје револуције, у вријеме рестаурације Аустријског царства и увођења свеобухватне цензуре духовног стварања у Царевини у вријеме Баховог полицијског апсолутизма (1849-1861).

* * *

У граду Рисну у Боки Которској приказана је прва представа Његошевог „Горског вијенца” 25. фебруара 1851. године. То је, за сада, једина сценска реализација „Горског вијенца” изведена још за живота Његоше-

* Театролог, редовни професор Факултета драмских уметности, Београд.

¹ Рисан (Rizon, Rhisinium...) прастари је град са остацима некадашњих култура. Имао је своје храмове, тргове, театар. Остаци театра су видљиви у доцу Татовића. Велики фриз са театра чува се у комплексу „Мозаика”. Спомен-плоча и знак захвалности Дионизију - ретору из Рисна, узидана је у потпорни зид цркве у Прчању.

Велика плоча о отварању храма у Рисну узидана је у спољњи зид цркве у Перасту. Град који је око 300 год. прије нове ере имао своју ковницу сигурно је имао и сложен културни и умјетнички живот.

Лит. - Историја Црне Горе (I, II, III). Титоград 1967 и даље.

ва, чије се припреме и приказивање могу изучавати на примарној, архивској грађи.²

Ми још увијек не знамо када је у Рисну приказана прва позоришна представа на народном, односно српском језику, иако смо још 1985. године у организацији „Друштва за његовање револуционарних и културних традиција града Рисна” и „Лексикографског завода Црне Горе” одржали први симпозијум на тему „Историја позоришта на тлу Црне Горе до 1918. године”. Симпозијум је одржан у Рисну у новом хотелу „Теута”. Тада су изнесене претпоставке да су драмска дјела „Крешталица” од А. Коцебуа у преводу и посрби Јоакима Вујића,³ којом је иначе започела позоришна активност на српском језику у Пешти 1813. године и Стеријина комедија „Кир Јања”, које се и данас налазе у библиотеци Тома Аврамовића, недавно преминулог татора цркве Св. Петра и Павла у Рисну - пуне забиљежака, „штрихова” и неких напомена, па се може претпоставити да су та дјела и приказивана на некој од импровизованих сцена у кућама рисанских интелектуалаца, помораца, чувених трговаца, богатих занатлија и школованих људи. Даље изучавање је застало из 1001 разлога, па смо остали на претпоставкама.⁴

Међутим, о сценском извођењу „Горског вијенца” од Петра Петровића Његоша постоје бројна документа, објављена и необјављена, а увјерен сам и многа још неоткривена, непронађена, па је изучавање представе у Рисну двоструко значајно: прво, јер је ријеч о приказивању Његошевог дјела још за вријеме његовог живота и друго, јер је ова представа у исто вријеме и прва позоришна представа у Боки Которској и Црној Гори на српском, односно народном језику.⁵ То потврђује примарна документација из архива у Рисну, Котору, Задру и Херцег-Новом, као и Панчеву, а

² Информације о приказивању одломака „Горског вијенца” на Цетињу, под Његошевим надзором, у виду читаће пробе, као и извођењу Његошевих дјела „Горски вијенац” и „Шћепан Мали” у Будви, за вријеме Његошевог живота још увијек нијесу материјално потврђене.

³ Алојз Ујес, „О позоришној традицији града Рисна до 1918. године”. Саопштење на научном скупу „Позоришна историја Црне Горе до 1918. године”. Рисан, 1985. - Зборник радова још није штампан.

⁴ Саопштења учесника су предата Лексикографском заводу Црне Горе.

⁵ У Титограду је одржан разговор „О почетку позоришне дјелатности у Црној Гори” 19. марта 1970. године у Црногорском народном позоришту. Вођење су стенографске биљешке. Трагало се за најранијим почецима позоришног стварања. Највећи број чланова скупа определијелио се за представу „Горског вијенца” у Рисну 1851. године.

„Биљешке” нијесу сређене ни објављене. Трака тонских записа чувана је у позоришту.

вјероватно ћемо пронаћи одређену документацију и у Бечу, Трсту, Осиеку, Старом Бечеју и Темишвару, односно у Београду и Новом Саду.

Случајна коинциденција да је прве податке о приказивању позоришних представа у Рисну 1850. и 1851. године и о припремама „Горског вијенца” дао рисански парох Јован Аврамовић, а у библиотеци његовог унука се и данас чувају примјерци драмских дјела која су вјероватно извођена и прије 1850. године, наравно у Рисну.⁶

О ПРИКАЗИВАЊУ ПРЕДСТАВЕ „ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ” У РИСНУ

Прво сценско извођење „Горског вијенца” остварено је у Рисну 25. фебруара 1851. године. Ријеч је о прапремијери овога дјела, која је приказна као затворена, помало тајна представа, само за позване Ришњане и породице дилетаната који су играли у овој историјској представи.⁷

Прије самог извођења представу је забранио окружни поглавар у Котору Павле Решетар (Paolo Rescetar). Он о томе јасно извјештава Високо Царско Краљевско Предсједништво у Задру, гдје каже: „Претстава поменутих поеме требало је да се одржи у Рисну, у народној ношњи, посљедњих дана поклада, али пошто сам за то сазнао, забранио сам је, јер дилетанти нијесу имали потребно претходно одобрење власти”.⁸ Формално, представа је забрањена јер није имала дозволу за извођење од власти у Котору, што се прописано Позоришном уредбом (Theater-Ordnung) од

⁶ А. Ујес, Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића. Српска академија наука и уметности. Галерија. Београд, 1988, стр. 57.

⁷ Пропратно писмо предсједника Рисанске општине уз приложену молбу рисанских дилетаната, са „Горским вијенцем”, упућено Павлу Решетару, окружном поглавару Которског округа, од 4. марта 1851. године (Бр. 229), представља захтјев за регуларно приказивање представе „Горског вијенца”, по одредбама Закона о позоришту. Решетаров акт највишим властима у Задру да представа „поменутих поеме требало је да се одржи у Рисну, у народној ношњи, посљедњих дана поклада, али пошто сам то сазнао, забранио сам је, јер дилетанти нијесу имали потребно претходно одобрење власти”. - Ово су необориви докази да је ријеч о „Горском вијенцу” П. П. Његоша.

⁸ Закон о позоришту (Theater-Ordnung) потписао је млади цар Фрањо Јосип, на предлог свог министра Унутрашњих послова Александра Баха (Bach) и Министарског савјета царевине, већ 14. новембра 1850. године. Закон је садржавао све елементе: превентиву, контролу и кажњавање. Уз њега је ишла и Инструкција за реализацију, са бројним комбинацијама. Полицијски органи су могли да дају дозволу, да је одузму у свако доба, да прекину представу и све то образложе „одржавањем реда и мира у Царевини”. Све провинције Царевине добиле су по хитном поступку Закон и Инструкцију, до краја 1850. године.

1850. године, која је важила за све провинције Аустријске царевине⁹. А у ствари, политички, војни и полицијски интереси су били у првом плану приликом доношења одлуке о забрани. - Међутим, „дилетанти” из Рисна су приказали представу и поред забране окружног поглавара.¹⁰ Они није-су ни тражили ни очекивали добијање дозволе, већ су приказали свој „Горски вијенац”.

Само три дана прије приказивања Његошевог дјела, о припремама дјела и одржавању представе прве податке даје рисански парох Јован Аврамовић у писму епископском провикару и архимандриту Иринеју Поповићу 22. фебруара, гдје каже: „... како њеки младићи рисански, који су се били сагласили да повтору као и прошлог лjeta театар...”¹¹ откривајући нам истовремено двије чињенице: да је прошлог лjeta Врчевић са дилетантима приказивао неку представу у Рисну, и да су се „младићи рисански” и сада састали и опет припремају „театар”, што свакако значи „Горски вијенац”. Он у овом допису назива Вука Врчевића „капом театралним”, а Душан Вуксан из тога закључује: „Из овога дознајемо несумњиво, даје покретач приказивања „Горског вијенца” у Рисну био познати Вук Врчевић”. Ова претпоставка Д. Вуксана није ничим документована, мада ће из ње Максим Злоковић закључити да: „Године 1850. на иницијативу Вука Врчевића, познатог нашег књижевника, основана је у Рисну позоришна дружина, која је 4. марта 1859. тражила од Окружног Поглаварства у Котору, да јој дозволи приказивати „илирску поему под насловом Горски вијенац”, чији је аутор Њ. Е. Црногорски владика”.¹² Овај непровјере-

⁹ Закон о позоришту је важио за: Аустрију изнад и испод Енса, Салцбург, Штајерску, Крањску, Карантанију, Тирол и Фурланију, Трст, Горицу и Градишку, Истру, Далмацију, Чешку и Моравску, Следију, Галицију, Буковину, Угарску, Хрватску и Славонију, Српску Војводину са Темишварским Банатом, Предјеле Војне границе и Ердељ. Овај закон је са малим измјенама био на снази до 1918. године.

¹⁰ Душан Вуксан. „Аустријске власти према владицином „Горском вијенцу”. Час. „Живот и рад”, 1929. стр. 409-414. У овом првом раду о приказивању „Горског вијенца” у Рисну, који је темељито документован архивском грађом од примарног значаја, наведеном на оригиналном, италијанском језику и са преводом на српски језик, дати су главни оквири у којима се случај одиграо. - Наводи се акт број 109, у коме високи полицијски службеник у Котору шаље допис Општини рисанској 25. фебруара на дан одржавања представе „Горски вијенац” у коме се улаже оштар протест због прекршаја забране и обавјештава Општина да су власти у Котору послале у Рисан полицијског комесара г. Росија. Он ће сигурно присуствовати представи.

¹¹ Д. Вуксан, наведено дјело, стр. 409-410, први објављује садржај акта уз Епископског архива у Котору и скреће пажњу на однос православне цркве у Рисну и Котору према приказивању представа у Рисну (1850, 1851).

¹² Максим Злоковић, „Уз стогодишњицу наших позоришта”. Бока, 1961. Бр. 4, стр. 5.

ни податак о оснивању „позоришне дружине” у Рисну 1850. године прихватиће сви историчари позоришта у Црној Гори, без ослонца на било какву документацију. Оснивање неке друштвене, еснафске или културне организације у Аустријском царству, посебно после револуције од 1848. године, било је условљено бројним предрадњама, молбама и правним регулама,¹³ па је и Врчевић био дужан да на сличан начин оснује „позоришну дружину”. О томе немамо још никаквога трага, јер за тим нијесмо ни трагали.

Ј. Аврамовић у наведеном писму архимандриту И. Поповићу, извињава се због закашњења, мада не знамо да ли је закашњење било намјерно или је рисански парох заиста тако касно сазнао за припремање „Горског вијенца”.

Ришњани су ужурбано припремали Његошев „Горски вијенац” и приказали га 25. фебруара 1851. године.

Припремање представе је било тајно, завјеренички; ипак, о томе су изгледа знали и у православној цркви,¹⁴ затим у полицији¹⁵ и међу доушницима у Рисну и Котору, јер на сам дан премијере полицијски службеник из Котора, Замаква (Zamaqua), послао је писмо Општини рисанској, које гласи:

„Овдје је стигла вијест од окружног капетаната, да је неколико дилетаната у Рисну одлучило, да даду вечерас једну представу, а да није тражена ни дочекана дозвола према наређењу Министарства Унутрашњих Дјела од 25 новембра 1850, што је саопштено расписом 154 са 1850. Према томе распису ускраћена је дозвола за ту представу, и шта

¹³ Ernst Mayrhofer. Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Књ. IV. пето проширено и допуњено издање. Беч, 1898. На страни 1336, напомена бр. 4 (стр. 1336-1337) говори се о условима за оснивање и рад позоришних институција, професионалног и аматерског карактера, на цијелој територији Царевине.

¹⁴ Допис рисанског пароха Јована Аврамовића епископском провикару и архимандриту Иринеју Поповићу из Рисна у Котор 22. фебруара 1851. и допис Замакве (Zamaqua) из Котора Рисанској општини са обавјештењем да знају „вечерашњу представу” од 25. фебруара у Рисну, са поруком да шаљу полицији комесара г. Росија који ће свакако гледати ту представу и коначно сам Решетар је већ једанпут забранио представу „Горског вијенца” јер су хтјели да га прикажу без дозволе и у народној ношњи, потпуно и без остатка потврђује да се знало за припремање представе и за датум и мјесто извођења.

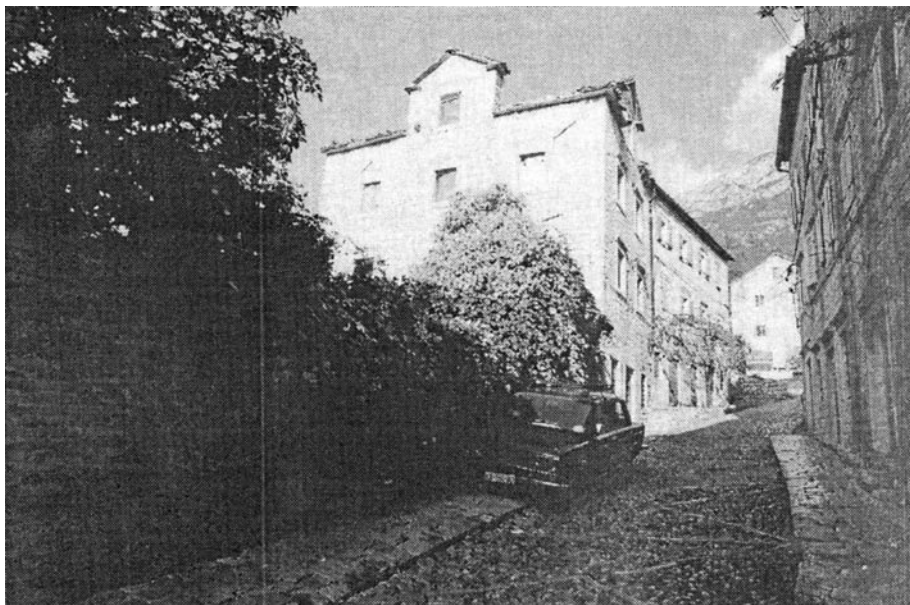
¹⁵ Решетарово пропратно писмо задарским властима, уз које шаље молбу Ришњана и Његошево дјело објављено у Бечу, са јетким примједбама да га је забранио - јасно говори о полицијском праћењу припрема Његошевог дјела у Рисну. О томе сигурно постоји документација коју ми још нијесмо нашли.

више и изрично забрањена.¹⁶ У ту сврху упућен је тамо полицијски комесар г. Роси.¹⁷

Предсједништво општине мораће да се оправда, зато што није забранило представу и послушало наређење министарско, ради чега ће сносити одговорност сви представници општине и убудуће старати се о што тачнијем извршењу горње наредбе.

Котор, 25 фебруара 1851.

Замаква.”

Зграда Ћатовића звана „Соколана” у којој је, највјероватније, одржана прва представа „Горског вијенца” 25. фебруара 1851.

Видимо да је полиција знала за припреме, вјероватно их и пратила, како би добила што јаснији увид у све токове припрема и коначно, пред

¹⁶ Замаква упућује оштру опомену властима у Рисну због одржавања забрањене представе, са закључком „да ће сносити одговорност сви представници општине”, што указује на чврсту рјешеност Решетара и полицијских органа у Котору да спријече приказивање „Горског вијенца”.

¹⁷ Слање г. Росија, високог полицијског и политичког чиновника Царевине („J. R. Attuario politico Sg. Rossi), уобичајена је форма контроле позоришних представа у Царству после 1850. године и доношења Закона о позориштима. Роси је добио сва овлашћења, мада вјерујем да је њему било далеко значајније да види ко се све окупља око представе, него саму представу. Уосталом, ми и не знамо које су дјелове „Горског вијенца” приказали Ришњани и да ли је постојао какав посебан програм, импровизиран за господина Росија, који би га одвратио од намјере да одмах забрани представу.

премијеру, забранила извођење. Међутим, Ришњани су успјели да им заварају траг и прикажу представу у рисанским народним ношњама. Они су остварили своје циљеве, и те вечери је Његошев „Горски вијенац”, иако као затворена представа, ушао у народ са минијатурне рисанске сцене и у историју нашег и европског позоришта.

Ришњани су били свјесни свога чина. Знали су да су надмудрили Решетарове полицајце и доушнике, који су сигурно били и на самој представи,¹⁸ јер ко би иначе могао да Решетару тако потанко исприча какви су били костими¹⁹ и вјероватно сто других ситница које се односе на Леденице, Кривошије и Грахово.²⁰ - Предсједник Рисанске општине, Јовановић, умјесто извињења или благе молбе за „помиловање”, јер су знали за одредбе Закона о позоришту, а уз то су намјерно и инацијски прекршили Решетарову забрану приказивања, већ 27. фебруара пише Решетару и Замакви одговор који представља малу драматуршку минијатуру високог стила:

„Славној Претури.

Нити варош Рисан има потребан локал за једну позоришну представу, нити се ико од варошана разумије у позоришно представљање, па, према томе, пошто недостаје и једно и друго, није се ни могла очекивати каква представа у Рисну.

Већи дио Ришњана, може се слободно рећи, не зна ни за име „позориште”, а има и таквих, који, нити су кад били у позоришту, нити га видјели. Па како се неко може називати у Рисну дилетантом, који нема појма што је то дилетант”.

Предсједник Јовановић жели да ублажи евентуалне репресалије против Ришњана који су припремали и одиграли представу, па наставља у истом стилу:

¹⁸ Сачувани су понеки извјештаји агената царске полиције, који су присуствовали тајним, затвореним представама и о томе обавјештавали највишу власт. - Види: А. Ујес. „Карађорђе у драми и позоришту” Српска академија наука и уметности. Београд, 1970, стр. 33-40.

¹⁹ Д. Вуксан, наведена студија, стр. 410-411. Он први доноси текст оригинала и превод на српски језик Решетаровог предлога Задру да забрани Ришњанима представу „Горског вијенца”.

²⁰ У Рисну је било више „царско-краљевских” службеника који су по природи посла и радног мјеста могли да которским властима пренесу многе информације, од којих су власти градиле своју „слику стања” у Рисну и околини и преносиле је даље, до Беча.

„У вече 25 о. м. није се радило ни о представи, ни о дилетанти-ма, ради горе наведених недостатака, већ је то била једна пријатељ-ска разонода извјесних сродника и пријатеља”.

На самом крају дописа он закључује:

„Пошто је декретом бр. 409 од 25 т. м. забрањена свака предста-ва, потписани није пропустио, а да не одреди све што треба, и у том смислу споменута наређења потпуно су извршена”.²¹

Читајући овај одговор председника Рисна Решетару стиче се ути-сак као да се заиста ништа није десило, а обећава се да ће убудуће бити све у реду и у складу са Позоришном уредбом и осталим наређењима из Котора.

Ми још не знамо какав је извјештај Замакви и Решетару поднио полицијски комесар Роси, који је званично присуствовао представи „Гор-ског вијенца”. То ћемо моћи, мада само дјелимично, да реконструишемо из Решетаровог предлога Ц. К. Предсједништву у Задру, на основу којег је донесена одлука и забрани даљег приказивања.

Тобоже љути на Решетара, као поглавара Которског округа, Ришња-ни одлучују да напишу молбу за добијање дозволе за приказивање Њего-шевог „Горског вијенца”.

Од тог тренутка почиње сложена игра око дозволе за приказивање Његошевог „Горског вијенца” у Рисну.

Група од 12 позоришних дилетаната окупљених око представе под-носи молбу председнику општине у Рисну да код власти у Котору издеј-ствује дозволу за приказивање „Горског вијенца”, као већ припремљене представе. С обзиром на историјски значај ове молбе, ми ћемо је у цјели-ни цитирати:

„Славно Поглаварство!

Илирска поема под насловом „Горски вијенац”, чији је аутор Њ. Е. црногорски владика, изашла је из штампе у пријестоници Бечу потребном дозволом власти и пошто су само у предговору испу-штени неки стихови.”²²

Понизни потписници, желећи да је прикажу на једној забави ме-ђу породицама дилетаната, у затвореном простору и на трошак учесника те приватне забаве, обраћају се у име своје и осталих ди-

²¹ Д. Вуксан, наведена студија, стр. 413, акт на италијанском језику и пре-вод на српски у напмени бр. 4 (стр. 413).

²² Мисли се на „Посвета, Праху отца Србије”.

летаната том Славном Поглаварству с молбом да им изда потребну дозволу према Правилнику и позориштима од 14 новембра прошле године, објављеном у „Oservatore dalmato” бр. 204 од 22 децембра исте године.

У нади да ће им се удовољити поднијетој молби, молитељи прилажу поменути књигу ради потребног прегледа од стране надлежних, са примједбом да ће стихови прецртани црвеном оловком бити испуштени приликом приказивања, пошто се сматрају сувишним и потпуно незабавним за гледаоце.

Рисан, 4 марта 1851.

/Потписници су:/

- Александар Јововић (Alessandro Jovovich)
- Никола Ђурковић (Nicoló Giurcovich)
- Васо Лукић (Лучић?) (Vaso Lukić, Lučić?)
- Никола Угриновић (Nicolo Ugrinovich)
- Нико Бјеладиновић (Niko Bjeladinović)
- Марко Јовановић (Marco Jovanovich)
- Лука Огњеновић (Luka Ognjenović)
- Лазар Поповић (Lazzaro Popovich)
- Лазар Ђуковић (Lazar Ćuković)
- Митар Илић (Mittar Illich)
- Нико Видовић (Niko Vidović)
- Тодор Папреница (Teodoro Paprenizza)

Угледном Општинском начелству у Рисну за Славно Ц. К: окружно поглаварство у Котору”.²³

Ова молба заслужује посебну анализу, па ћемо је касније анализирати, јер представља значајну карику у ланцу догађаја и надмудривања „рисанских дилетаната” и увријеђеног и пониженог поглавара Котора Павла Решетара, чију забрану извођења „Горског вијенца” нијесу послушали.

Навешћемо у цјелини и кратки попутни акт предсједника рисанске општине Јовановића властима у Котору. Он гласи:

„Славна Ц. К. Претура!

Част ми је да прослиједим славној власти прикључену молбу са приложеном илирском поемом „Горски вијенац” коју упућују неки мјештани у циљу да добију потребну дозволу од надлежних, како

²³ Ратко Ђуровић, „Нови подаци о покушају приказивања „Горског вијенца” 1851- (О „Посвети” и о односу аустријских власти према „Горском вијенцу”)”. - „Стварање”, 1951, бр. 12, стр. 768-772. У овој студији Р. Ђуровић је први пут објавио Молбу рисанских дилетаната од 4. марта 1851. год., која се чува у Задарском архиву.

Alexandro Jovanich
 Nicola' Gennovitch
 Vasco Ricci
 Nicola' Gennovitch
 Nikola' Gennovitch
 Maceo Jovanovich
 МѢРА ОУНѢНО ВѢД
 Lazzaro Gennovitch
 Kaspar Gennovitch
 Mikhail Gennovitch
 Nikola' Gennovitch
 Teodoro Gennovitch

Потписи дванаест Ришњана на молби за дозволу приказивања
 „Горског вијенца” у Рисну, поднесене послје одигране тајне,
 затворене представе (25. фебруара 1851)

би један дио исте могли да прикажу на једној забави у некој кући
 ове вароши.

Како је поменута поема изашла потребном дозволом власти у
 пријестоници Бечу, како ће претстава бити одржана у затвореном
 простору, без окупљања народа и на трошкове молитеља, и како су
 сви младићи добра гласа и одличног моралног владања - то смјер-
 но Општинско начелство у смислу поштоване наредбе од 25 новем-
 бра 1850 високог Ц. К. Министарства, достављене у Свесци CLIV
 1850 године, покорно сматра да славна виша власт препоручи одно-
 сну молбу, да би се добила замољена дозвола од стране високе вла-
 сти у предмету о коме је ријеч.

Рисан, 4 марта 1851.

Начелник Јовановић.

Славној Ц. К. Политичкој претури у Котору”²⁴

²⁴ Ову стручно и дипломатски писану молбу „рисанских дилетаната” и
 пропратни акт председника Рисанске општине - претпостављам да је припре-
 мио и писао или био коаутор Никола С. Ђурковић.

Молба рисанских дилетаната коју је потписало 12 чланова, представља значајан културни и позоришни чин, а свакако и политичку демонстрацију младе интелигенције која стоји на позицијама грађанске слободе, слободарске европске интелигенције, задојене идејама револуције од 1848. године. Ришњани су заједно са осталим Бокељима, учествовали у револуцији. Решетар их чак означава као иницијаторе немира у Боки Которској.²⁵

У току револуционарних кретања у Боки (1848) Његош шаље писмо, боље рећи „Посланицу Бокељима” у којој осуђује нереде и каже: „... Чуо сам и увјерио сам се да је сва Бока у договору здружена и непокорна се показала својему законитому ћесару Фердинанду I и без икаква узрока или невоље, него по примјеру други манити народа који ће себе и вас без икакве потребе упропастити”. Затим их савјетује: „Зато вас отечески совјетујем да се ви те објести прођете и да се својему ћесару покорите као прави синови својему оцу. Ако ли ме пак не шћасте послушати, знадите да ћу вам ја се дозвољенијем аустријске владе - с мојим Црногорцима назвати добро јутро и да ћу вам грђи но Турчин бити, а ви знате да се ја не шалим. Тако знадите и да сте здраво!”²⁶

Без обзира на ове оштре владине пријетње није се могао блокирати демократски процес и зауставити пропаст анахроне Царевине. Његошев величанствени спјев је открио слободарско биће владино, а његове пријетње су нека његова историјска забуна.

Примивши молбу рисанских дилетаната упућену преко председника Рисанске општине и са његовим пропратним актом, заједно са „цензорски” обрађеном редитељском књигом „Горског вијенца” већ 4. марта 1851, Решетар није журио да донесе коначну одлуку. Чекао је пуних 16 дана, да би, послије детаљне анализе ситуације на терену и својих обавеза према Позоришном закону царевине од 1850. године, упутио Молбу у Задар, Губеријалном председништву, које је требало да да посљедњу ријеч о давању дозволе. Послије темељите анализе случаја Решетар је прослиједио молбу са Његошевим дјелом Владином Председништву у Задру.²⁷ Учинио је то скоро формално, чиновнички, са двије значајне напомене, прво: „Претстава поменуте поеме требало је да се одржи у Рисну,

²⁵ Решетар П, Писмо Задру, са препоруком да се не дозволи Ришњанима извођење „Горског вијенца”. - Д. Вуксан, наведена студија, стр. 410-411, напомена бр. 2 на 410 и 411. страници.

²⁶ Петар Петровић Његош. „Изабрана писма”. Београд, 1967, писмо бр. 93, Бокељима, стр.165.

²⁷ Решетаров пропратни акт задарским властима: Политичка Претура у Котору, Бр. 498-12/111 1851, прво објављује Р. Ђуровић у наведеној студији, али само у преводу.

у народној ношњи, последњих дана поклада, али пошто сам за то дознао, забранио сам је, јер дилетанти нијесу имали потребно претходно одобрење власти”. Одмах је додао: „Услед тога је поднесена приложена молба, чијем повољном рјешењу не бих имао ништа противно, уколико садржај не би чинио запреке”.²⁸ Решетар је прећутао да је „Горски вијенац” ипак приказан у Рисну, и поред његове забране. Решетар се правда да је његов „окружни тумач” (преводаца) већ неколико дана тешко болестан, па није могао да се упозна са садржајем „Горског вијенца”, за који је у претходној реченици рекао да би (садржај) могао да буде запрека. Решетар је свакако могао да зна и знао је садржај „Горског вијенца”, јер су, поред осталог, постојала већ два италијанска превода Његошевог дјела, први из 1847. а други из 1848. године,²⁹ па је његово извињење због тобожњег непознавања дјела само мали полицијски маневар. Решетар је знао да је главна тема Његошевог дјела истрага потурица и да позоришно дјело са таквим садржајем може само да унесе још већи немир у ове крајеве, посебно у Рисанском окружењу гдје се још увијек сијеку главе и са пјесмом и пуцњавом доносе на пазар. Турске тврђаве су још увијек окићене црногорским и херцеговачким главама, само се Његош одлучио да не прима више на дар турске главе и да оне са Табље уклони за навијек.³⁰ Рисан је имао специфичан гео-политички положај, био је град „на Крајини”,³¹ између Турског царства и Црне Горе, а под јурисдикцијом Аустријске царевине. На опасној тремеји.

Због свега тога високе власти у Задру су жељеле да темељито проуче случај, па су већ 27. марта доставиле капетану Ивачићу „Горски вијенац” са писмом које гласи: „Неки дилетанти у Рисну желе да прикажу приложену поему „Горски вијенац”. Имам част да замолим В. Г. даје изволи доставити г. Ђорђу Ђурићу ради брижљивог прегледа, дајући му истовремено упутства којих би се имао држати у смислу постојећег Правилника о позориштима и мог дописа од 21 децембра 1850. бр. 2335.

Доставите ми оне примједбе које би евентуално учинио поменути господин Ђурић. - Задар, 27 марта 1851”.³²

²⁸ Овим текстом Решетар јасно утврђује да је ријеч о приказивању „Горског вијенца”, а не неког другог дјела.

²⁹ Александар Младеновић, „Горски вијенац са коментаром”. Београд 2001, „Чигоја”, стр.10.

³⁰ „Преписка В. Карацића”, књига VII, Београд, 1913.

³¹ В. Карацић, „Српски рјечник”. Беч, 1852, стр. 650.

³² Писмо капетану Ивачићу од Губернијалног претсједништва у Задру, Бр. 713/П, од 27. марта 1851³³ Акт Бр. 5031. Одговор Ивачића Високом Г. К. Владином претсједништву, од 4. априла 1851.

Ивачић је већ 4. априла послао Владином предсједништву мишљење Ђорђа Ђурића о Његошевом дјелу, са оцјеном која гласи: „Према примједбама г. Ђурића не би било запреке да се дозволи приказивање поменуте драме”.³³

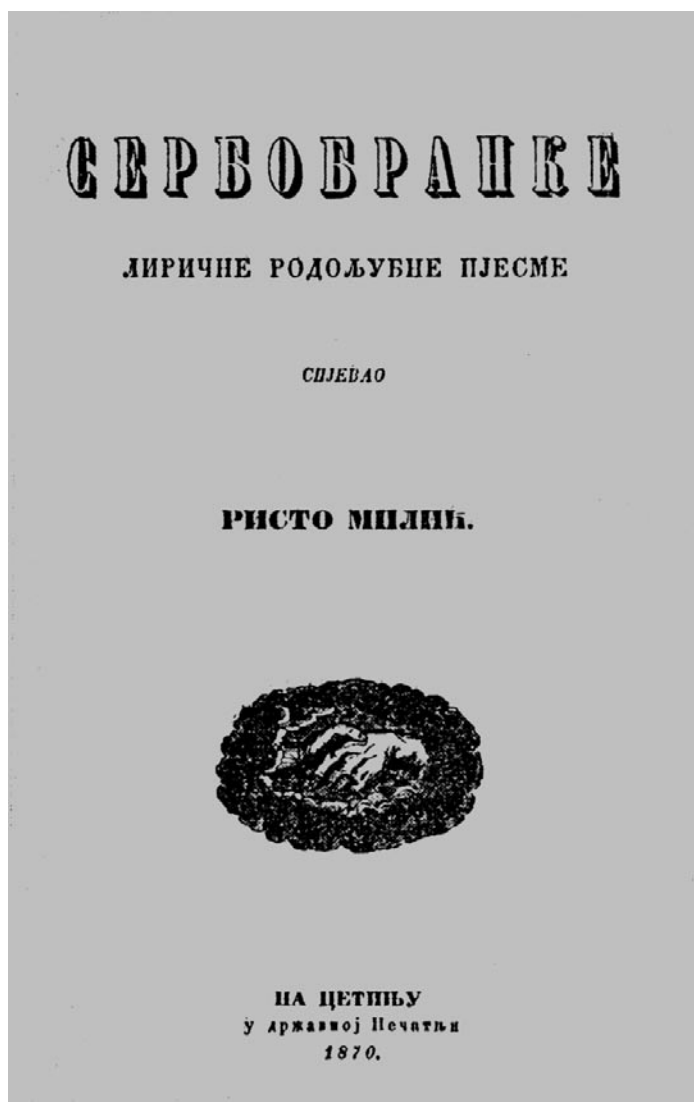
С обзиром на значај Ђурићевог извјештаја о Његошевом дјелу ми ћемо га цитирати у цјелини:

„Ја потписани прочитао сам од почетка до краја с највећом пажњом дјело у форми драме, написано словеносрпским језиком Црне Горе, штампано у Бечу на 116 страна, ћириличким словима 1847 године, под насловом „Горски вијенац...” Нијесам у дјелу нашао ништа за шта би се могло казати да се противи хришћанској вјери, него је штавише најчвршће наклоњено тој вјери, - чак до фанатизма. Нема ништа против обичаја уопште, ако се не гледа на простоту и дивљину обичаја оног слободног народа Црне Горе, заосталог и дивљег у оно доба о коме пише аутор много више у наше вријеме. - Посматрано са политичке стране, чини се да је циљ дјела да у душама Јужних Словена, турских поданика у Европи, пробуди мржњу и освету против њихових варварских господара, и оплакујући губитак словенских краљевстава Бугарске, Босне, Србије итд. итд., да изазове и расламса одважност и полет код поменутих Словена за освајање националне слободе и независности. Дјело је посвећено праху оца Србије (Црном Ђорђу). На 109. и 110. страни игуман Стефан комеморира словенске јунаке, и тај слијепи калуђер, пред народом који га слуша с поштовањем и гологлав, каже да ти јунаци уживају у небеском весељу као што њихова имена уживају славу на земљи међу Словенима. Међу тим јунацима помињу се Далматинци Смиљанић, Јанковић и други. Главно лице је владика црногорски Данило, чија слика стоји насупрот насловној страни.

Ђорђе Ђурић”.³⁴

Губеријално предсједништво у Задру добило је овај извјештај. Међутим, он је посијао још више сумње о оправданост давања дозволе за приказивање „Горског вијенца”. Чињеница да је дјело посвећено Карађорђу, да треба да „пробуди мржњу и освету против њихових варварских поглавара”, затим да „оплакује губитак словенских краљевстава Бугарске, Босне, Србије итд.” - није препоручивала дјело за приказивање у Рисну из више разлога. Зато је послато писмо Решетару у Котор које гласи:

³⁴ Горњим актом Ивачић је послао мишљење Ђорђа Ђурића о Његошевом дјелу „Горски вијенац” и могућностима за његово приказивање у Рисну.

Ристо Милић, „Сербобранке - лиричне родољубиве пјесме”. Цетиње 1870.
Дјело има много претплатника од Београда до Скадра и Беча, посебно из
Боке Которске. Претплаћене су све устаничке вође.

„У вези са дописом од 20 марта бр. 111, достављам В. Г. овдје приложено мишљење о словенској поеми „Горски вијенац” коју би рисански дилетанти хтјели да прикажу, молећи вас да га испитате и да ме обавијестите да ли би, с обзиром на садашње стање ствари

у Кривошијама, било препоручљиво да се дозволи претстава. Враћам прилоге. - Задар, 16 априла 1851.”³⁵

Решетар је једва дочекао ову молбу високих власти из Задра, јер је то био један од услова да коначно искаже своје осветничке намјере према Ришњанима који су се усудили да поред његове изричите забране приказу „Горски вијенац” као тајну представу. Он је знао да од његовог мишљења зависи приказивање представе у Рисну, па се, изгледа, ваљано припремио за одговор. Своје „скромно мишљење” је изложио тако да није остала ни трунка сумње у то да Ришњанима не треба дати дозволу.

Решетар шаље свој одговор задарским властима тек 21. маја, у том прилично дугом међувремену сигурно је прикупљао податке у Рисну и Котору о Ришњанима, о Његошевом дјелу и самом Његошу, о догађајима око Рисна, гдје се Аустријско царство граничи са турским и Црном Гором. Одговор приказујемо у цјелини јер представља узорну политичко-полицијску студију тенденциозног и осветољубивог царског чиновника-каријеристе:

„Ја мислим, да би било разборито, шта више и савјетно, да се не дозволи Ришњанима представа славенске пјесме „Горски вијенац”, од Владике Црногорскога.

Ја сам тога мишљења, не из мржње према аутору, нити што ми није мио садржај пјесме, коју сам ја савјесно прегледао, него зато, што сам ја прозрео намјеру, коју имају Ришњани, тражећи да им се дозволи представа овога дјела.

Зна се у срезу да је већи дио Ришњана из лакомства за новцем и због моралне покварености био, а и сад је главни зачетник немира, који се дешавају, нарочито у погледу сигурности власништва у околини и у пограничним крајевима, а све то уз помоћ сусједних дивљих племена.

Јавно је мишљење, да жалосни догађаји, који су се десили у Бокци у 1847 и 1848 год., као и они, који су шљедовали у пограничној Херцеговини, још раније су били добрим дијелом покренути од Ришњана и то са нарочитом намјером и изгледом, да се користе пљачком и нападајем.

Не мислим ни најмање, да оцрним име већег дијела Ришњана, ако речем, да су имали у виду, представљајући „Горски вијенац”, да подстакну и одушеве не само Црногорце и Граховљане, него и Кри-

³⁵ Цивилни гувернер Геталди пише акт. бр. 802 и шаље га П. Решетару у Котор, да он процијени прилике у Рисну и Кривошијама и предложи да ли треба Ришњанима дати дозволу за представу.

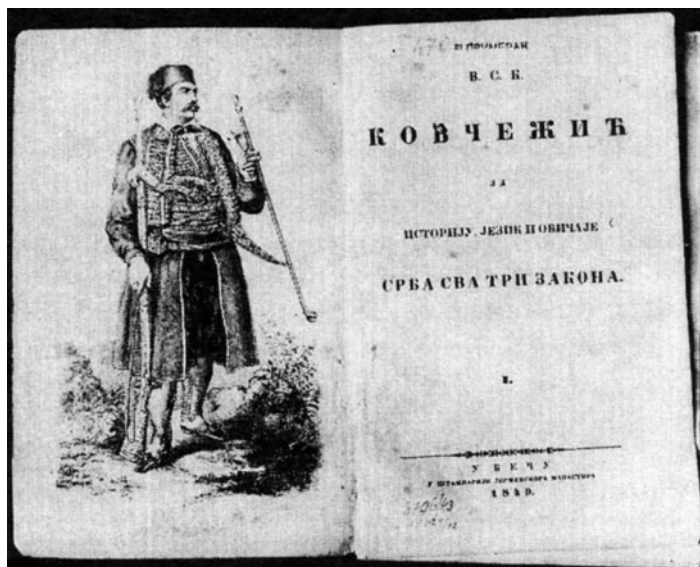
вошијане и Леденичане на борбу против Турака, не толико из мржње према муслиманској вјери или из политичких циљева, већ стога, да би из овог похода извукли користи као што смо горе споменули.

Власти су у свако доба имале тешке муке - и не увијек с повољним успјехом - да спријече Кривошијане и Леденичане, да се не придруже сусједним пограничарима у нападају против Турака.

Данас, пошто су такви нападаји од стране Црногораца и Граховљана постали свакидашњи и кад се очекују важни догађаји на граници, кад би аустријска влада дозволила такову представу, могло би осујетити успјех аустријских власти и дати тим на знање дивљим брђанима овога среза, да им је слободно, да могу напасти пограничне Турке.

Ово је моје скромно мишљење, за које сам питан президенцијалним актом бр. 802 од 17. априла, и које ја прилажем овом предмету.

Решетар.³⁶

„Ковчежић” Вука Караџића из 1849. са фигуром Ришњанина.
Сликао Анастас Јовановић у Бечу.

Скоро свака реченица у овом Решетаровом одговору захтијева посебан коментар, јер из његовог дописа не проговара само он већ и сви они

³⁶ Д. Вуксан, Наведена студија. Решетаров одговор властима у Задру дат је у оригиналу (на италијанском) и у преводу бр. 156 од 21. маја 1851.

који су му помагали да створи овакву слику о Ришњанима који су се окупили око сценског приказивања „Горског вијенца”. Посебан коментар за службује квалификовање Црногораца и Херцеговаца као дивљих људи и дивљих брђана. У његовом тексту се препознају ријечи и ставови неких Ришњана који су се дописивали са Вуком Караџићем и обавјештавали га о догађајима у Рисну, Котору и Црној Гори. Данас или сутра треба направити компаративну студију Решетарових ријечи из горњег акта, којима оптужује „за лакомство за новцем” Ришњане, као и за „моралну поквареност”, а остале назива „дивљим људима” и „дивљим брђанима”, са дописима из Рисна Вуку, па би се, можда, тим путем открио ланац сталних и плаћених доушника царске власти.

То нијесу само ријечи створене у нашим крајевима, већ симболичне ознаке за наше људе уопште, етикете које су нам лијепили многи силници који су пустошили наше крајеве у име хуманог, уређеног и демократског свијета. Решетаров рјечник ме неодољиво подјећа на нека савремена збивања на нашој планети.

Послије Решетаровог мишљења о потенцијалним опасностима које би могло да произведе приказивање „Горског вијенца” у Рисну, које је он понизно послао 21. маја Губеријалном предсједништву (Rapporto alla Presidenza) у Задар, полагамо се завршава процес преиспитивања сврсисходности приказивања Његошевог дјела у Рисну и доноси коначно рјешење. Гувернер Геталди (Gethaldi) из Задра шаље Решетару акт под бр. 1112 од 26. маја 1851, који представља коначну забрану. Акт гласи:

„Г. К. окружном поглавару (All J. R. Amministratore Circolare Signor Paolo Rescetar-a Cattaro).

Уважавајући Ваше мудро мишљење, у вези с извештајем од 21 т.м. бр. 156 налазим за сходно, да не дозволим дилетантима у Рисну представу драме „Горски вијенац”.

Ви ћете вратити молиоцима књигу, коју прилажем.

Гувернер Геталди.”³⁷

Овим рјешењем гувернера Геталдија завршава се неравноправна борба грађанске интелигенције Рисна са новим царским властима. Тај сурови обрачун власти са својим грађанима ускоро ће довести до Кривошијског устанка (1869) и херцеговачких устанака у којима ће Ришњани и њихови блиски сродници имати централну улогу.³⁸

³⁷ Д. Вуксан, наведено дјело, стр. 412, напомена бр. 1. Акт је дат у оригиналу и на српском језику.

³⁸ Кривошијски устанак 1869. и касније херцеговачки устанци биће плод сурове и нехумане владавине Аустро-Угарске монархије на овим просторима. Значајан удио у тим устанцима имаће и Ришњани.

Вође Кривошијског устанка (1869) на преговору са генералом Родићем у Леденицама 14-јануара 1870. - Снимио Е. М. Schielhabel, фотограф царског генералштаба у Бечу. Прво објављивање. Фототека А. Ујеса.

Решетару, који је сигурно ликовао, није остало ништа друго него да нареди да се Ришњанима напише „отпоздрав на писмо”.

Високи полицијски службеник у Котору, Замаква, шаље коначно рјешење о забрани играња Његошевог дјела у Рисну:

„Господину Предсједнику Рисанске општине.

Врховно управно Предсједништво је цијењеним Декретом од 26 маја бр. 1112 донијело одлуку да не дозволи дилетантима из Рисна представљање драме Горски вијенац.

Због тога вас обавјештавамо да вратите дотичну књигу.

Котор 16. јун 1851. Замаква.”³⁹

Ова нова и непозната документа, из Архива у Херцег-Новом, објављујемо први пут и захваљујемо Милини Росић на сарадњи. Посљедњи документ, такође из Архива у Херцег-Новом, добијен је од М. Росићеве, којим се спушта завјеса на догађаје око приказивања „Горског вијенца” у Рисну 1851. године.

³⁹ Ово је новопронађени акт о представи у Рисну из Архива у Херцег-Новом (Бр. 68 од 16. Јуна 1851), који први пут објављујем. Захваљујем на помоћи Милини Росић, младом истраживачу и театрологу.

Предсједник Рисанске општине, Јовановић, пошто је добио Замаквину писмо, односно рјешење највиших власти о забрани играња Његошевог дјела у Рисну и „редитељску књигу“, односно „Горски вијенац“, књигу која је пропутовала дугим путем: од Рисна до Котора, затим до Задра и натраг у Котор, а вјерујем да је приказивање у Рисну додирнуло и бечке полицијске и војне кругове, који су на директан или индиректан начин водили бригу о Његошу, па и приказивању његовог „Горског вијенца“.⁴⁰

Писмо предсједника општине у Рисну је упућено Александру Јововићу, као првом потписаном члану „рисанских дилетаната“ на молби од 4. марта 1851. године. Оно је кратко и њиме се само понављају ријечи неопозиве забране приказивања представе у Рисну:

№ 12/p
 El. Alessandro Jovanovic
 Sindaco
 L'Ente Regino Governativo con
 decreto dato 26 maggio p.d. N. 1112 ha de-
 ciso di non permettere ad abitanti di Risna
 la rappresentazione del Dramma = Gorski vijenac.
 Del che si preme che il Governo non
 ha alla sua Supplicazione di dato 4 marzo
 p.d. di risponso al n. 68 della richiesta del
 relativo -
 Venz. li. 22. Maggio 1851.
 1734
 Jovanovic

Предсједник Рисанске општине обавјештава Александра Јововића, првопотписаног на молби за добијање дозволе за играње „Горског вијенца“ у Рисну - о забрани играња Његошевог дјела. - Архив, Херцег-Нови. Фонд Општине Рисан. Прво објављивање.

⁴⁰ Документ No. 12/p. из Херцег-Новог (Архив), такође представља ново-пронађену документацију коју први пут објављујем. Оба ова документа превеле су са италијанског на српски Дубравка и Емилија Ујес.

„Акт бр. 12/р

Господину Александру Јововићу у мјесту.

Врховно Управно Предсједништво је цијењеним Декретом од 26. маја бр. 1112 донијело одлуку да не дозволи дилетантима из Рисна извођење драме - Горски вијенац.

Овим се обавијештава претходно именовани Господин Јововић, а поводом рјешења његове молбе од 4. марта о.г. и у вези са цијењеним Судским Декретом (двје нечитке и прецртане ријечи) од 16. овог мјесеца бр. 68, о повраћају дотичне књиге.

У Рисну 22. јуна 1851.

(Потпис нечитак).

(На акту се налази попријечно написан број) 1734.”

Послије више од 100 дана лутања по полицијским канцеларијама Аустријске царевине, враћена је Његошева књига „Горски вијенац” Ришњанима. До тада су га они већ знали напамет.

Град Котор и Округ которски, са Рисном, били су за Аустријску царевину веома значајна војна упоришта. Поглавар Которског округа био је веома цијењена личност и биран је међу најспособнијим људима, и имао је скоро неограничену власт у свом округу. Навешћемо један чит примјер: Његош пише писмо Павлу Решетару 5. фебруара 1850. године, годину дана прије представе у Рисну, и моли га да дозволи да му се из Трста пошаљу „нека зрна топовска” а из Котора омогући да му ослободе неке мање количине шалитре, које су задржане од стране власти. Његош се зачудио да њему, пријатељу Аустријског двора и Владици црногорскоме, могу тако нешто да приреде. У писму каже: „Ја сам сто путах у мојему малому кругу дјелом показао пред оба рјечена народа, ја сам ово дјелом засвједочио у садашњему потресу Аустрије, сочувавши провинцију бокеску од совршене њене погибије. Ја сам мислио, иако је мој круг дјејствија мален, да су моја поступања и саоме двору аустријскоме извјесна, него видим да се варам и да су правитељству сасвијем противни докази, косајући се мене, представљени.” Озлојеђени Његош не жели да схвати да је и он под строгом присмотром аустријских власти и покушава то да објасни, настављајући своје писмо: „Никада са мном правитељство не би могло овако поступати као што је сад поступало к једноме, ако и маленоме, но искреноме својем сусједу, јербо то није правитељство дивље и грубијанско, него правитељство просвјештене империје аустријске, које је свагда досад своје благовољеније к мени показивало”. На крају писма Његош моли Решетара да му пусте то мало зрна из Трста и шалитре из Котора.⁴¹

⁴¹ П. П. Његош, *Изабрана шисма*. Београд, 1967. писмо бр. 107, стр. 183-184.

О Његошевом разочарању у власти у Бечу пише и Вуколај Поповић из Рисна, када се дописује са Вуком у Бечу, и у писму писаном у Рисну „...на Јовандан царињски 23. септембра 1850” каже: „Овога пута владаоци наши нијесу му ниједног знака од части и љубави приказали. По овоме једном се изговорио преда мном и својијем пријатељем директором Башићем да се много чуди ће и данас наше владање сумња нешто на њега, а нема узрока, јер, вели, да је наш непријатељ био и нама зла жељео, учинио би нам га онда кад смо на самрти били, и не би с нас своје људе смицао, и нас у нашем манитању са својом пријетњом устегао, уста затворио да мучимо, у миру да живимо и царске заповиједи да слушамо. И за ово вели: сад пошто је воскреснуло, кад ми не захваљује, није право ни да сумња на мене, јер *ишло је било, могло би јојеш бићи*”.⁴² Његошево подржавање рестаурације Хабсбуршке царевине и одобравање интервенције Руског двора, Книћана и бана Јелачића, може се тумачити на више начина. Изузетан допринос разјашњењу овог питања дао је Миомир Дашић у својој новој књизи „Огледи из историје Црне Горе” (Подгорица, 2000), у одјељку „Петар II Петровић Његош у револуцији 1848. и 1849. године”.

Решетар ће све до 1918. чврсто држати полуге власти у Которском округу. Случај са „Горским вијенцем” у Рисну је само епизода која показује лице и наличје аустријске власти у овим областима.

ЗАШТО ЈЕ БАШ У РИСНУ ПРИПРЕМАН И ПРИКАЗАН ЊЕГОШЕВ „ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ” 1851. ГОДИНЕ?

Зашто се то није десило у неком другом граду Боке или Црне Горе, Војводине или Србије? Зашто се то није десило у Котору, гдје је Његош тако често долазио и боравио, или на Цетињу, у његовом владичанском сједишту? Или у Београду и Новом Саду гдје су већ постојали театри на српском језику. Или у градовима гдје су постојале цијеле „колоније” наших људи из Боке, Херцеговине и Црне Горе и других наших предјела, у градовима као што су Беч, Будимпешта, Темишвар, Трст, Панчево и другим? Његошево дјело је до 1851. године постало познато и доступно већем броју наших људи, а на италијански језик је преведено већ у години штампања 1847, затим 1848. и 1851. Можда је могло бити приказано и у великим театрима Царске Русије, као посебан спектакл, какав је био и Његошево завладичење у Петрограду, коме је присуствовао и сам руски цар. Можда је и приказан, али ми о томе још немамо никаквих података. Вјероватно да је револуција 1848. која је темељито захватила добар дио Европе омела и пореметила и дотадашње позоришне системе, па је и то један од објективних разлога.

⁴² Вук Поповић. „Которска писма”. Београд, 1964, стр. 41.

Када је ријеч о Рисну, желимо да напоменемо да је град био значајно стјечиште и раскршће различитих култура и град у коридору између Јадранског мора и Балканских планина. У тренутку припремања „Горског вијенца” он је био културно средиште цијелог региона који је гравитирао Рисну: док је Котор био Црногорски пазар дотле је Рисан био Херцеговачки пазар. Био је богато трговачко мјесто.

Подсјетићемо се на неке значајне културне догађаје, који су у току историје давали одређено више мјесто Рисну као културном средишту:

1567. године, Никола Маретић из Рисна бавио се продајом српских књига. Те године је потврдио својом признаницом пред судом да дугује Трифуну Михаилову Бући из Котора око 30 дуката за 20 српских књига. Признаје такође да одраније дугује за 20 других књига и да ће све то платити чим се „његов брат врати из Србије са свог путовања, ако те књиге прода.”⁴³ Тако сазнајемо да се у Рисну и преко Рисна обављала трговина књигама, још за живота Марина Држића (1508-1567).
1601. У Рисну је изграђена православна црква Св. Петра и Павла. Преко 90 година у њој је био и мали католички олтар, иако су у граду живјеле свега три католичке породице. У Рисну је била сликарска радионица Рафаиловића-Димитријевића,⁴⁴ која је израдила бројне иконе, насликала иконостасе и фреске по многим црквама Боке, Црне Горе и Србије.
1720. Рисан је имао свега 18 породица, све су биле под заштитом Пресвијетле Венеције, са задатком да се боре против Турака. За то су добијали храну и оружује (бешкот, жито, оружје).⁴⁵
1805. У Рисну су Ивелићи, чувена племићка породица, изградили своју велику палату, са библиотеком, европском ентеријером, сликама и другим умјетничким благом. Њени чланови су били руски генерали.⁴⁶

⁴³ Ристо Ковијанић. „Которски медаљони”. Београд, 1980. Писмо бр. 73, стр. 157-158.

⁴⁴ Вујичић Рајко, „Бококоторска иконописна школа”. Задар, 1983. Дисертација. Никола Рацковић. „Прилози за лексикон црногорске културе”. Цетиње, 1987. Јединица о Димитријевић-Рафаиловићима. Стр. 50.

⁴⁵ Саво Накићеновић, „Насеља српских земаља”. Београд, 1913. Бока, стр. 521.

⁴⁶ Ивелићи су Поморском музеју у Котору поклонили бројне експонате, од којих је формирана „Соба капетана Ивелића”, до оснивања Музеја града Рисна, гдје треба да буде пренесена. Рисан још нема музеј.

Палата генерала Ивелића, предвиђена за Музеј града Рисна у садашњем стању (28.10.2001.)

1806. У Први српски устанак под Карађорђем пошла су 32 Ришњана,⁴⁷ остали су до краја устанка. Дио је пошао са Карађорђем до Русије, други су остали код Милоша.
1827. Сима Милутиновић-Сарајлија принудно је одсејо у Котору, на путу за Цетиње, па је позвао Гаша Ришњанина и Петра Мркаића, чувене гусларе, да би од њих записао 18 народних пјесама.⁴⁸
1830. Рисан је познати поморски град, са јаком флотом и бројним капетанима и поморцима и трговцима. Њихове куће су мали културни центри (библиотеке, костими, намјештај, културне навике, одјећа, обућа и др).⁴⁹
1835. У Рисну је основана „Библиотека Општества Рисанског”, и прва је народна библиотека и читаоница у Боки Которској и Црној Гори⁵⁰

⁴⁷ Предраг В. Ковачевић, „Историја бокелског поморства”. Друго издање. Котор, 1984, стр. 85.

⁴⁸ Владан Недић, „Сима Милутиновић Сарајлија”. Београд, 1959, стр. 84.

⁴⁹ Душан Мартиновић, „Функционално-урбани развој и туристичке могућности Рисна”. Бока 6-7, Херцег-Нови, 1975, стр. 164.

⁵⁰ Алојз Ујес, „Чињенице и претпоставке о Библиотеци Општества Рисанског – основаној 1835. године у Рисну. „Научни скуп 150 година народног библиотекарства у Црној Гори”. Рисан 23-24. дец. 1985. Зборник радова, Цетиње 1986, стр. 11-28.

1835. Рисан је знатно трговачко мјесто, са великим бројем радианоца за израду чувене рисанске ношње, оружја, обуће и др.⁵¹
1835. Вук Караџић је гост Рисна, гдје успоставља присне везе са Вуколајем Поповићем, православним свештеником и катихетом у Котору, - и Вуком Врчевићем, познатим сакупљачем народних умотворина; самоуком књижевником, Његошевим секретаром, са којима ће доживотно сарађивати.⁵²
1839. У Котору се оснива Српско пјевачко друштво „Јединство”, а један од оснивача је и В. Поповић из Рисна. Он је испјевао химну „Јединства”. Члан „Јединства” је био и Његош.⁵³
1844. Никола Ђурковић из Рисна оснива у Панчеву „Градско аматерско позориште”, диригент је и композитор „Панчевачког српског певачког друштва”, основаног 1838. године. Он је и први композитор у Срба. Преводац дјела са италијанског и њемачког језика.⁵⁴
1847. Н. Ђурковић је постао директор „Театра код Јелена” у Београду другог професионалног и државног позоришта у Срба (1847-1848).⁵⁵
1849. Вук Караџић издаје у Бечу свој чувени „Ковчежић”; у њему се налазе бројне народне умотворине, а више од двије трећине су из Рисна. На корицама је портрет Ришњанина, дјело Анастаса Јовановића. Он је са Вуковом кћерком Мином отворио цијелу сликарску радионицу за иконе, које ће Вуколај продавати у Рисну.⁵⁶
1869. Кривошијски устанак против Аустријске двојне монархије, организован је у Рисну. Све устаничке војводе и кнежеви имали су своје сроднике у Рисну.⁵⁷

⁵¹ В. Караџић. Преписка, књига VII (са В. Поповићем-Ришњанином). Београд, 1913.

⁵² А. Ујес, „Рисан и Вук Караџић”. Научни скуп „Вук Стефановић Караџић и Црна Гора”. Црногорска академија наука и умјетности. Зборник радова, Титоград, 1987, стр. 231-263.

⁵³ Јован В. Бућин, „Преглед рада Српског пјевачког друштва Јединство’ у Котору од године 1839.-1929”. Котор, 1929.

⁵⁴ Михаил Томандл, „Споменица Панчевачког српског црквеног певачког друштва 1838-1938”. Панчево, 1938. Стр. 28-90.

⁵⁵ А. Ујес, „Никола Ђурковић и српска сценска музика”. Научни скуп „Српска музичка сцена” (15-18. децембра 1993), поводом 125-годишњице Народног позоришта у Београду. Српска академија наука и уметности. Зборник радова. Београд, 1995. Стр. 82-104.

⁵⁶ В. Караџић, „Ковчежић за историју језик и обичаје Срба сва три закона”. У Бечу 1849.

⁵⁷ Постоји обимна литература о Кривошијском устанку из 1869. године, у коме су учествовали многи житељи града Рисна. Дивљачко понашање аустроугарске солдатеске, која је покушала да угуши устанак најсуровијим методама, осудила је напредна Европа.

1870. Највећи број устаничких вођа претплатио се на књигу Р. Милића „Сербобранке” које су штампане на Цетињу. Сав приход ове књиге намијењен је „Которском пјевачком друштву Јединство”. - И мој чукунђед Тодор Лазовић, кнез од Леденица, претплатио се на ову књигу.⁵⁸

Тодор Лазовић, кнез од Леденица, мој чукунђед по мајци, претплатник на „Сербобранке” - лиричне родољубиве пјесме Р. Милића. Цетиње 1870, стр. 66 - Приватна збирка А. Ујеса.

Све устаничке вође су се на мировном уговору из јануара 1870. потписале - нико се није „потписао” палцем. Сви су били писмени.

Ових неколико информација о култури Рисна, одређеним институцијама које су рисански интелектуалци и трговци формирали у Рисну, навели смо само као доказ да је Рисан чудесни град у коме су се сусретале културе Истока и Запада. И данас у граду и ближој околини можемо да запазимо скоро све културне слојеве од Илира, преко античког свијета и средњег вијека, до савремених облика живота.

Прво питање - зашто Његошев „Горски вијенац” није приказан у Београду већ 1847. године, када је Његош поклатио Читалишту београдском десет примјерака свога дјела, поставио је Светислав Шумаревић у својој познатој књизи „Позориште код Срба” (Београд, 1939).

⁵⁸ Ристо Милић, „Сербобранке. Лиричне родољубиве пјесме”. На Цетињу у државној Печатњи, 1870. Претплатници из Рисна, Кривошија, Котора и Леденица чине већи дио претплатника.

На страни 235. он пише: „Позориште код Јелена радило је у оној чувеној години по српску књижевност, када се појавио и Његошев „Горски вијенац“, историческо собитије при свршетку XVII вијека”. Најбоље дело великог песника било је драма али само по форми. „Горски Вијенац”, штампан у Бечу, стигао је у рано пролеће 1847 у Београд. „Новине Читалишта Београдског” у своме 14 броју, од 4 априла јављају: „Његово Високо преосвештенство г. Владика Црногорски, Петар Петровић, изволео је десет комада свог најновијег стихотворног дела „Горски Вијенац”, књижници Читалишта нашег на дар послати”.

Ово дело било је на продаји и у првој београдској књижници Глигорија Возаревића (Возаровић је још био у животу, умро је идуће године). „Горски Вијенац” стигао је, дакле, у Београд на месец и по дана пре почетка Позоришта код Јелена. Међутим нико није покушао да га стави у репертоар (неуспели покушају чињени су тек о његовој педесетогодишњици 1897, у Карловцима, и касније, у Новом Саду, 1902), јер су наши позоришни људи, и са оно мало искуства, осетили, да је дело у ствари еп у дијализима (или „складна мешавина драме и епа и лирике”, што опет није угодно за позорницу).

Исте је среће била српска драма и са „Лажним царем Шћепаном Малим” (штампан у Загребу 1851), иако је био и боље драмски склопљен.”

И прије С. Шумаревића постављена су питања зашто се не игра „Горски вијенац”, а одговори су били различити. Претпостављам да је наш позоришни професионализам био тек у замјетку, као и да је требало више храбрости и стварне патриотске свијести, да би се могао одиграти Његошев „Горски вијенац”.

О МЈЕСТУ ИЗВОЂЕЊА

У својој молби за добијање дозволе за приказивање Његошевог „Горског вијенца”, упућеној градоначелнику Рисна Јовановићу, молиоци не наводе мјесто играња, односно извођења представе, али кажу: „Понизни потписници, желећи да је (поему „Горски вијенац”, прим. А. Ујес) прикажу на једној забави међу породицама дилетаната у затвореном простору и на трошак учесника те приватне забаве”, вјешто су избјегли навођење зграде, односно адресе власника у чијој ће кући приказати представу. Још неодређеније о згради и сценском простору пише сам градоначелник Јовановић: „...част ми је да прослиједим славној власти прикључену молбу са приложеном илирском поемом „Горски вијенац” коју упућују неки мјештани у циљу да добију потребну дозволу надлежних, како би *један дио* исте могли да прикажу на *једној* забави у *некој* кући ове вароши”.⁵⁹ Иако и потписници молбе и градоначелник Рисна Јовановић наво-

⁵⁹ Пропратни акт предсједника Рисанске општине у Котору, 4. март 1851.

де законску одредбу на основу које би требало да добију дозволу, т. ј. „поштовану наредбу од 25. новембра 1850. године високог Ц. К. Министарства” и у складу с тим прилажу и Његошево дјело „Горски вијенац”, они нијесу навели мјесто играња, па су нам ускратили тачно утврђивање зграде у којој је одиграна прва представа „Горског вијенца”. Они су се огријешили и о Чл. 1. поменуте Наредбе о позоришту (Theater-Ordnung) у којој јасно стоји: „Позоришне представе било које врсте, по правилу, могу бити приказане само у позоришним зградама или у ту сврху изнајмљеним просторијама са обезбијеђеном дозволом која гласи на личност која приказује представу”.⁶⁰ Међутим, ако би власти у Котору дале одобрење за извођење „Горског вијенца” у Рисну, оне би по чл. 4. Позоришне уредбе из 1850. године омогућиле приказивање Његошевог дјела и у другим градовима Боке и Далмације, и то без накнадне цензуре, а оне су управо жељеле да спријече његову прапремијеру, дакле и све остале представе. Неоспорно је да није била у питању зграда, односно сценски простор, већ политичка процјена дејства „Горског вијенца”, његов садржај и порука које нијесу биле у духу догађаја у Царевини после револуције (1848-1849). Рисан је у то вријеме имао неколико великих зграда у којим су се могли припремити сценски простори за извођење разних представа. Такве су палата Ивелића, зграде Ђурковића, Ћатовића, Папреница, Поповића, Угриновића, Ћеловића, Катурића и других трговаца, помораца и

Снимак чланова „Српског сокола” у Рисну 1911. Фототека А. Ујеса

⁶⁰ Позоришни закон од 14. нов. 1850. за све провинције Царевине.

богаташа. Највјероватније је представа приказана у згради Ћатовића која је имала довољно мјеста за око стотинак гледалаца. Ова зграда је временом постала мјесто окупљања Ришњана, а почетком XX вијека постала је „Соколана”, односно званичан простор „Српског сокола” у Рисну.⁶²

Његошево дјело је вјероватно скраћено, мада постоји и мишљење да је игран интегрални текст, са малим скраћењима (Предраг Голубовић, *Претпоставке и подаци о развоју позоришта у Црној Гори до првог свјетског рата*. Стварање, 7-8/1976, стр. 903-916).

Те вечери, 25. фебруара 1851. године, Ришњани су први пут приказали Његошев „Горски вијенац” и започели његов сценски живот.

Индикативно је да је зграда Ћатовића, која и данас постоји, али је послје земљотреса (1979) у рушевном стању, у непосредној близини старог античког театра у Рисну, у доцима Ћатовића, на непутних стотинак метара, тако да се на чудесан начин те вечери додирнула античка позоришна култура древног Рисна са Његошевим „Горским вијенцем”, који одише античком снагом, једноставношћу и великим истинама.⁶³

О УЧЕШЋУ НИКОЛЕ СТЕФАНОВА ЂУРКОВИЋА (1812-1875) ИЗ РИСНА У ПРИПРЕМАЊУ И ПРИКАЗИВАЊУ ЊЕГОШЕВОГ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА” У РИСНУ 25. ФЕБРУАРА 1851. ГОДИНЕ

Анализирајући личност са списка рисанских дилетаната који су поднијели молбу за добијање дозволе за приказивање Његошевог дјела, затим саму молбу и пропратно писмо председника Рисанске општине Јовановића, као и његов одговор Решетару и Замакви послје приказане представе, долазимо до закључка да је такву молбу могао да конципира и напише само позоришни стручњак са искуством, каквих у Рисну тада није било.

До сада у стручној театролошкој литератури нијесу анализирани личности са списка потписника молбе, задовољавали смо се оцјеном председника Рисанске општине да је ријеч „о младићима добра гласа и одличног моралног владања”.⁶⁴ Међутим, сваки од потписника је из познате рисанске породице. Они су синови трговаца, капетана, помораца, богаташа, занатлија, рисанске војне и духовне аристократије.

Ми ћемо овдје, први пут, анализирати само личност Николе Стефанова Ђурковића из Рисна, који се потписао на молби као други потпи-

⁶² Доказ о дјеловању „Српског сокола” у Рисну је и фотографија чланова „Сокола” пред зградом Ћатовића у Рисну, из 1911. године.

⁶³ Мирон Флашар, „Његош и антика”. Подгорица, 1997. Црногорска академија наука и умјетности.

⁶⁴ Пропратни акт председника Рисанске општине од 4. марта 1851.

сник. Потписао се латиницом: Nicoló Giurcovich, у складу са молбом написаном на службеном италијанском језику.

Никола је из познате рисанске куће Ђурковића, која се доселила у Рисан из Бањана крајем XVII вијека. Славили су св. Стефана Дечанског.⁶⁵ Никола се родио у Трсту 8/20. маја 1812. године, гдје су се доселили његови родитељи Стефан и Марија још 1806. године из Рисна. Изгледа да је Никола остао у Трсту до 1841. године,⁶⁶ када је прешао у Београд, а затим

Никола С. Ђурковић (1812-1875), Ришњанин. Композитор, диригент, редитељ, преводилац, глумац, пјевач и директор Другог националног позоришта у Београду (1847-1848) „Театра код Јелена”. Вјероватно редитељ „Горског вијенца” у Рисну (25. 2. 1851). Сликан према фотографији. Фототека А. Ујеса.

⁶⁵ С. Накићеновић, наведено дјело.

⁶⁶ М. Томандл, наведено дјело, Споменица, стр. 29-30.

у Панчево, гдје је остао пуних десет година. Сигурно је да је чешће долазио до Рисна, јер су се његови родитељи вратили у Рисан 1826. године.

Н. Ђурковић је изузетна стваралачка личност: он је први композитор у Срба,⁶⁷ хоровађа чувеног „Панчевачког српског црквеног певачког друштва” (1842-1852); био је учитељ пјевања на српском двору, а хвалио се да је његов најбољи ученик Александар Карађорђевић, син Карађорђевићев (бас). Имао је свој квартет и октет, који су били „најбољи са ове и оне стране Саве и Дунава”. Био је сјајан пјевач, пјевао је и оперске арије на српском језику (у свом преводу). - Оснивач је Градског аматерског позоришта у Панчеву 1844. године и његов редитељ и организатор, односно директор. У Београду је, као директор, водио друго професионално позориште у Срба „Театар код Јелена” (1847-1848). Превео је око 40 дјела са италијанског и њемачког језика за потребе свога позоришта.⁷³ Био је префињен редитељ - поставио је око 100 дјела наше и стране драматургије. Јован Стерија Поповић (1806-1856), чувени српски драмски писац, министар просвјете обновљене Србије, писао је своје надахнуте позоришне критике за Ђурковићево позориште у Београду хвалећи га као умјетника који је најближи лесинговском тумачењу глумачке умјетности. Биле су то најпозитивније Стеријине позоришне критике.⁷⁵ Изгледа да је Ђурковић са Стеријом припремао и компоновање и извођење прве српске опере „Постанак српског царства”. Остао је само Стеријин синопсис либрета.⁷⁶

Ђурковићев Београдски позоришни период карактерише професионализација његовог позоришта, приказивање најзначајнијих дјела српске драматургије, посебно дјела Ј. Стерије Поповића, и вјешто интерполирање музике у све представе које је он режирао. У Београду је режирао велике сценске спектакле, са статистима, музичком пратњом и хором. Биле су то успјешне представе, као што су: „Милош Обилић или Бој на Косову пољу”, „Светислав и Милева”, „Владислав краљ бугарски”, сва Стеријина дјела, затим „Драгутин краљ српски” (I и II дио), и „Зидање Раванице” од Атанасија Николића, па опет Стерије „Сан Краљевића Марка”, „Смрт Стефана Дечанског”, „Торжество Србије” и „Ђорђе Кастриотић”⁷⁷ и др.

⁶⁷ М. Томандл, исто дјело, нап. 67-73.

⁷³ М. Томандл, Српско позориште, стр. 74, напомена 204. (Књига I).

⁷⁴ А. Ујес, Н. Ђурковић и српска сценска музика, стр. 99.

⁷⁵ Боровоје Стојковић, Историјски преглед српске позоришне критике. Сарајево, 1933, стр.14-20.

⁷⁶ М. Томандл, Српско позориште у Војводини, књ. I, и Споемница, Панчево, 1938, стр. 49.

⁷⁷ Ђорђе Малетић, „Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду”. Београд, 1884, стр.13-31.

Ово подјећање на његов репертоар у Београду има за циљ утврђивање чињенице да је Ђурковићев позоришни концепт био органски повезан са савременим друштвеним, политичким и културним збивањима. Његово позориште било је национално и револуционарно и у 1847. години представљало је умјетничку институцију која је припремала духове за 1848. годину, односно револуцију. Био је секретар Одбора у Панчеву за вријеме револуције,⁷⁸ мада се као „љубитељ српског књижевства” из Рисна, претплатио на Вуков „Ковчежић”. Он никада није изгубио везу са Рисном.

Вјерујући у аутентичност Ђурковићевог потписа на молби рисанских дилетаната, претпостављам да је он крајем 1850. године дошао у Рисан, предложио играње „Горског вијенца”, припремио га драматуршки и редитељски за мању сцену у некој већој богаташкој кући у Рисну и на крају адаптирао га за „приватну забаву”, како је наведено у молби, био на прапремијери 25. фебруара и можда играо.

Неколико детаља открива његов позоришни стил и искуство у обрађивању полиције и цензуре. - Прво, одређен доказ је и то што је текст молбе рисанских дилетаната писан оним истим стилем којим је Ђурковић послао молбу за дозволу оснивања Градског аматерског позоришта у Панчеву 1844. године: умјесто да напише да ће „Горски вијенац” бити игран на српском или народном језику, он је написао да је ово дјело „илирска поема”. Тако је и 1844. године написао да ће Панчевачко позориште приказивати представе „на илирском језику” и за „илирску публику”,⁷⁹ иако је играо Стеријина дјела, која нијесу писана „илирским језиком” нити за „илирску публику”. Ђурковић је вјеровао да ће тако убрзати добијање дозволе за представу. Ришњани нијесу о свом језику говорили да је илирски, нити да су они Илири, мада је Рисан, некада, био пријестоница илирске краљице Теуте.⁸⁰

Други, и посебно вриједан доказ да је Ђурковић био присутан у припремању представе у Рисну јесте сама молба дилетаната. Он је, у стилу искусних директора путујућих позоришта у Војводини и Аустријском царству, унио у молбу све елементе на основу којих се скоро сигурно добија дозвола: нагласио је да је аутор Црногорски владар и Владика; да је дјело одобрено за штампање у царском Бечу од највиших власти; извршио је самоцензуру⁸¹ да би обмануо власти: црвеном оловком је прецр-

⁷⁸ М. Томандл, Споменица, стр. 77.

⁷⁹ М. Томандл, Споменица, стр. 58-59.

⁸⁰ Историја Црне Горе. Књига 1, Титоград, 1967, стр. 106-111.

⁸¹ Уколико нађемо Ђурковићеву „књигу режије”, са прецртаним текстом, моћи ћемо да утврдимо и карактер „самоцензуре”, као облика драматуршког лукавства, ради заваривања цензуре.

тао стихове „пошто се сматрају сувишним и потпуно незабавним за гледаоце”, - подвучено је да је ријеч о забави у затвореном простору и на трошак учесника, и подвукао је да ће се све одигравати према прописима Позоришне уредбе од 1850. године. Иста рука је написала и пропратно писмо Рисанског предсједника Јовановића, јер је све то поновљено и уз то је, према новој позоришној уредби - приложено само дјело драматуршки обрађено.

Трећи податак, који припада умјетничкој радионици Н. Ђурковића, а дјелимично открива његове поступке приликом стварања великих представа јесте однос према костиму. И 1844. године када је отворио Позориште у Панчеву свечаном представом у част рођендана Цара Фердинанда I, са Стеријиним дјелом „Бајазит или Светислав и Милева”, Ђурковић је набавио баснословно скупе костиме,⁸² као што је то касније чинио и за друге своје представе у Београду, а чињеница да је „Горски вијенац” у Рисну, као тајна, затворена представа, игран у „рисанској народној ношњи” како нас обавијештава сам Решетар, због чега је и забранио представу, мада је као први разлог навео да дилетанти нијесу имали дозволу - говори о функцији рисанске ношње, која је и тада и сада најљепша народна ношња у Црној Гори. Овдје није ријеч о ношњи као сценском костиму, већ о чињеници да ће и публика и извођачи, дакле сви бити у свечаним одорама и тако ће се извођачи, тумачи ликова из „Горског вијенца”, стопити у јединствену цјелину са публиком, са којом ће се скуп претворити у колективног тумача Његошевог дјела. Тиме би се избрисале границе, односно историјска дистанца и представа ће се, коначно, претворити у реални друштвено-политички чин којим се разбија сценска илузија а сам чин постаје више истина. Решетара није вријеђала сама рисанска ношња, већ чињеница да ће смисао и садржај дјела изречен у савременој ношњи (костиму) дубље и снажније дјеловати на публику. Тако би представа могла да послужи Ришњанима, Леденичанима, Кривошијанима, Граховљанима и многим другим, да чешће и одлучније воде борбе против околних Турака. Решетар је претпостављао да Црногорци то раде искључиво због плачке и својих ситних личних интереса. Решетар је схватио садржај и поруке Његошевог дјела па су му се свуда привиђале рисанске ношње.

И посљедња претпоставка да је Н. Ђурковић био у Рисну и за вријеме извођења затворене представе „Горског вијенца”, односно непосредно послје представе, јесте и акт предсједника општине у Рисну, послје критика које су му послали Решетар и високи полицијски службеник Замаква. Мислим да је и тај акт од 27. фебруара који је потписао г. Јовановић - писао, или на састављање писма утицао Никола Ђурковић.

⁸² М. Томандл, Споменица, стр. 60-61.

Di 4. Marzo 1851
N. 229

Allo
Spettabile Podestaria
& Risano.

Per
Inclito T. M. Capitanoato
Circolare in
Cattaro

Supplicazione
degli entusiasti dilettanti
di Risano

con cui
sposgeranno alla superiore
revisione il Teatro all'italiana
Gorski Vrenak, pregando
per il superiore permesso di
poter rappresentarlo in
via privata a tutte spese
degli dilettanti.

Факсимил молбе дилетаната из Рисна од 4. марта 1851. Архив, Задар.

Овакве молбе, препоруке, жалбе и одбрана нијесу биле у стању да напишу ни Вук Врчевић, ни Вуколај Поповић, па и само њихово дистанцирање од представе Његошевог дјела, јер још нијесмо нигдје запазили да су на било какав начин учествовали у припреми или извођењу „Горског вијенца”, омогућава претпоставку да је то радио неко други, способнији, вјештији, стручњак из те области.

Подаци које нам нуди истраживач српског позоришта Миховил Томандл у својој познатој „Споменици панчевачког српског црквеног певачког друштва 1839-1939”, и књигом „Српско позориште у Војводини” (1952/53; 1,П),⁸³ у којој је први пут рехабилитован Н. Ђурковић као композитор и позоришни стваралац, говоре да Ђурковић није био у Панчеву од краја 1850. до средине 1851. године, што омогућава претпоставке да је био у Рисну и радио на „Горском вијенцу”.

Насловна страна „Горског вијенца” из 1847. године (фототипско издање)

⁸³ М. Томандл, исто дјело, стр. 78-81.

Његошев „Горски вијенац” није добио дозволу за сценско приказивање у Аустријској царевини све до 1902. године, када је одигран у Српском народном позоришту у Новом Саду, и у измијењеним политичким условима, у вријеме постојања двојне монархије Аустро-Угарске.⁸⁴

Затворена представа „Горског вијенца” у Рисну одиграна 1851. године улази у ред представа у Аустријској царевини које су одигране или као затворене представе за одређену позвану публику, односно тајне представе без присуства шире јавности, или као представе које су биле под строгом присмотром полицијских и војних власти. Позоришна представа је јавни чин и као такав улазио је у интересне сфере двора, цркве, полиције, војске, школства и многих друштвених и политичких организација и институција власти. Од античких времена, када је забрањена прва представа,⁸⁵ па до наших дана, развијала се веома сложена дисциплина цензуре умјетничког и духовног стваралаштва. Примјер забране Његошевог „Горског вијенца” само је један од 1001 случаја у аустријском царству.

Навешћемо неколико примјера тајних и забрањених представа, које на одређен начин додирују и рисанску представу.

1812. у Пешти, у Мађарском позоришту „Рондела”, одиграна је представа „Црни Ђорђе или Ослобођење Београда од Турака” од Иштвана Балоба, на мађарском језику. Представа је одиграна као „тајна, само за Србе и Грке”. У представи су пјеване пјесме на српском и мађарском језику. Успјех је био огроман. Царски шпијуни су били на представи и Двор је одмах добио детаљне извјештаје. Лично је цар забранио представу. У представи се појављује и личност Црногорског представника.⁸⁶
1815. Јоаким Вујић (1772-1847), отац српског позоришта, превео је Балогово дјело „Црни Ђорђе или заузимање Београда од Турака” и посрбио га. Иако је знао за забрану приказао га је у Сегедину и Новом Саду 1815. године. представе су забрањене а Ј. Вујић је експедован у мјесто рођења, Бају. Ова представа је покренула војни и полицијски систем Царевине против представе на српском језику, посебно у Новом Саду, гдје су се још увијек налазили борци Првог српског устанка са породицама, чекајући евакуацију у Русију.⁸⁷

⁸⁴ М. Томандл, Српско позориште..., (Књ. II), стр. 73-75.

⁸⁵ Heinz Kindermann, „Theatergeschichte Europas”, књ. I, стр. 22.

⁸⁶ А. Ујес, „Карађорђе у драми и позоришту”. Српска академија наука и уметности, Београд, 1970. стр. 33-40. Извјештаји агената који су присуствовали „тајној, затвореној представи, само за Србе (Ратзен) и Грке”, 1812. године.

⁸⁷ А. Ујес, „Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића”. Српска академија наука и уметности, Београд, 1988, стр. 127-128.

1849. У Царском, Краљевском и Националном позоришту у Бечу, чувеном Бургтеатру, у вријеме револуције 1849. године одиграно је осам представа драме А. Панаша „Црни Ђорђе”. Био је то велики спектакл са дивним костимима, декором и музиком. На сцени су се појавили устаници са Карађорђем, којег је играо првак театра Л. Лева. Послије побједи контрареволуције (1849), представа је скинута са репертоара, а главни актери су сносили посљедице. Аутор, високи војни руководицац, оптужен је за издају и ражало-ван. Случај се одиграо у вријеме безвлашћа у Бечу: послје бијега великог полицајца Свете Алијансе Матерниха и прије устоличења још безобзирнијег министра полиције Александра Баха који ће већ 1850. донијети злогласни Закон о позоришту (Theater-Ordnung), по коме ће бити забрањена и представа „Горског вијенца” у Рисну 1851. године.⁸⁸

Свака национално-културна заједница Царевине имала је своје „тајне и затворене представе”: Чеси, Пољаци, Мађари, Русини, Срби, Грци, и други, јер то је био пут ка стварању властитих националних држава и њихових позоришних система.

Забрањена представа у Рисну стоји у првом борбеном реду међу многим забрањеним представама у Царевини.⁸⁹

ПРИКАЗИВАЊЕ ЊЕГОШЕВОГ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА”
У НАШИМ НАЦИОНАЛНИМ И ПРОФЕСИОНАЛНИМ
ПОЗОРИШТИМА, ПОСЛИЈЕ РИСАНСКЕ ПРАПРЕМИЈЕРЕ
(25. ФЕБРУАРА 1851)

Не улазећи у сложене и бројне разлоге које су диктирали историјски и културни услови у којима је живио наш народ, ми можемо једноставно само да констатујемо да је прву представу „Горског вијенца”, послје пола вијека од рисанске представе, приказало Српско народно позориште из Новог Сада 26.1.1902. године. Представа је припремана веома студиозно. Његошево дјело је „за позорницу удесио” Антоније Хацић. Музику је компоновао Иса Бајић. Посебан Пролог написао је Лаза Костић, а „као епилог-Апотеоза” била је од Јована Живојиновића”.⁹⁰

⁸⁸ А. Ујес, „Карађорђе у драми и позоришту”, Београд 1970, стр. 101-125.

⁸⁹ Margaret Dietrich, „Die wiener Ploizeiakten von 1854-1867 als Quelle für die Theater-geschichte des Österreichischen Kaiserstaates. Wien, 1967. Дјело обухвата позоришне догађаје и на нашим територијама под јурисдикцијом Аустријске царевине.

⁹⁰ М. Томандл, Српско позориште, књ. II, стр. 73-75.

О представи „Горског вијенца”, чија је премијера приказана у Новоме Саду, М. Томандл познати историчар српског позоришта у Војводини, каже: „Ово значајно дело било је врло добро приказано, јер су глумци, према речима Јована Храниловића, били проникнути уверењем да се овај пут ради о достојном приказу највеличанственијег песмотвора што га је икада српски ђеније испевао, те су управо с пијететом настојали да „Горски вијенац” засја у што сјајнијем светлу на позорници”.⁹¹ Представа је приказана у више мјеста. Када је Српско народно позориште гостовало у Земуну (29. I - 12. III 1903) представи Његошевог дјела присуствовали су и многи Београђани, међу њима и Ј. Ђокић, тадашњи управник Народног позоришта у Београду.⁹²

Хрватско народно казалиште у Загребу ће тек 1947. године ставити на репертоар „Горски вијенац”, али у виду неколико фрагмената: „призори Вука Мандушића и војводе Драшка”. Представа је одиграна 8. јуна 1947. Послије навођења подјеле записано је: „Мушки чланови балета отплесали су црногорско коло Оро на музику Петра Коњовића”. Редитељ је Мато Грковић, а сценограф З. Агбаба.⁹³

Народно позориште у Београду приказаће Његошев „Горски вијенац” равно стотину година послје Ришњана, 29. новембра 1951. године. Сценску обраду је припремио Радомир Плаовић, музику Крешимир Барановић. Редитељ је био опет Радомир-Раша Плаовић, а сценограф Миомир Денић. Костимограф Милица Бабић.⁹⁴ Народно позориште ће приказати 19. октобра 1957. године „Горски вијенац” - сценски ораторијум у два дела, пет слика. Либрето Р. Плаовића и Николе Херцигоње, по П. П. Његошу. - Музика Н. Херцигоње, редитељ Р. Плаовић, диригент Оскар Данон, сценограф М. Денић и костими М. Бабић. Био је то велики сценски спектакл какав до тада није виђен на тему „Горског вијенца”.⁹⁵

Послије оснивања Краљевског црногорског народног позоришта на Цетињу 1910. године оно је најчешће приказивало Његошев „Горски вијенац”, што се може сматрати природним и напросто обавезним.

Свака од наведених представа Његошевог дјела захтијева посебну студију, коју још нијесмо написали.

⁹¹ М. Томандл, исто дјело, стр. 73-75.

⁹² М. Томандл, исто дјело и странице.

⁹³ Енциклопедија Хрватског народног казалишта у Загребу (1894-1969). Загреб, 1969, стр. 304, јединица „Горски вијенац”. Обрадио Бранко Хећимовић (Б. Х.).

⁹⁴ Сава В. Цветковић, „Репертоар Народног позоришта у Београду 1868-1965”. Музеј позоришне уметности. Београд, 1966. Стр. 32, Бр. 474.

⁹⁵ С. В. Цветковић, исто дјело, стр. 99, број 1646. - Каснија приказивања „Горског вијенца” на сцени Народног позоришта у Београду представљају посебно поглавље овог националног позоришта.

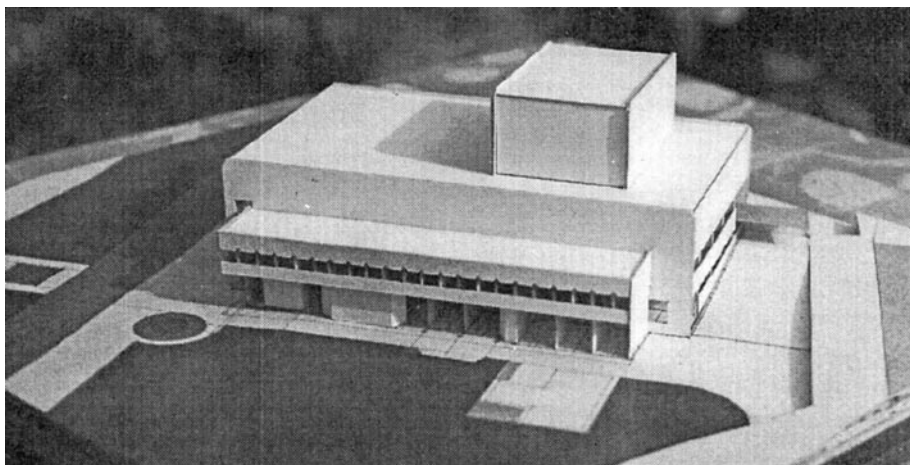
УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Покушали смо након 150 година од представе „Горског вијенца” у Рисну да ревалоризујемо овај сценско-умјетнички, културни и политички чин рисанских интелектуалаца. На необоривим чињеницама смо засновали најважнији закључак: да је прва представа Његошевог „Горског вијенца” заиста одиграна у Рисну 25. фебруара 1851. године - на тај начин смо одагнали све сумње које су до сада, намјерно или из незнања, изречене о овом догађају.

Доказали смо да је град Рисан био један од значајних културних центара Боке Которске, Црне Горе и Херцеговине, и да је формирао посебан микро-културни систем са одређеним бројем институција културе чији су носиоци били Бокељи, Црногорци и Херцеговци, православне вјероисповјести, који су говорили најчистијим српским језиком, што ће у великој мјери искористити Вук Карацић у својој језичкој и културној револуцији.

Указали смо на потребу да се приказивање „Горског вијенца” у Рисну не посматра као усамљени чин, већ као дио југословенског и европског позоришног искуства стицаног у вријеме и послје револуције 1848-1849. године.

Дали смо низ вјеродостојних чињеница и претпоставки о учешћу Николе Ђурковића (1812-1875) из Рисна у припремању и приказивању Његошевог „Горског вијенца” у Рисну: од његовог потписа на молби „рисанских дилетаната” до драматуршке и редитељске обраде Његошевог дијела, односно постављања дјела на сцену, највјероватније куће Ћатови-

Макета новог Дома културе у Рисну, изложена јавности 17. јула 1980. Дом је одавно грађевински завршен. Пропада јер није добро грађен. Планирали смо да буде отворен Његошевим „Горским вијенцем”

ћа. Вјерујемо да без његовог учешћа, стручног и умјетничког рада, представе не би ни било.

Утврдили смо да послије револуције од 1848-1849. приказивање Његошевог „Горског вијенца” у Аустријској царевини није дозвољено. Мада је царски двор 1847. године дозволио штампање Његошевог дјела у штампарији Метихариста у Бечу, ипак, у промијењеним условима послије револуције, сценско приказивање овога дјела није дозвољено, јер ни његов садржај ни форма, као ни његова филозофија и поруке - нијесу биле у складу са „новим поретком у Европи” послије побједе контрареволуције.

Царски цензори су добро знали за стару античку истину: „Оно што пустимо на сцену, ући ће у живот”. Међутим, забрана коју су изрекле власти у Котору, Задру и Бечу, представља велико признање Његошу и његовом епохалном дјелу, као једном од највећих драмских спјегова створених уочи Европске револуције 1848. године.

За позоришно биће Црне Горе „Горски вијенац” је био више од драмског дјела, он је, у ствари, цјеловит Национални театар: посједује највишу поезију изражену у драмској форми, има ненадмашна народна кола скоро идентична са хоровима античких трагедија, има актуелну тему из живог живота, има игре, пјевања, најтужнију нарицаљку, домородни сценски простор, масовне сцене, изузетне дијалоге, предивне народне костиме, сценске ефекте које само небо шаље, - и изнад свега високе етичке и моралне принципе, ради којих се свјесно иде у смрт, пјевајући.

Желим да подсјетим да су „Горски вијенац” у Рисну припремили и приказали младићи из круга помораца, интелектуалаца, војника-ратника, хајдука и занатлија из најпознатијих рисанских породица: Бјеладиновића, Ђурковића, Угриновића, Јововића, Огњеновића, Поповића, Ђуковића, Илића, Видовића, Лучића и Папреница. То су они Ришњани који су један дио живота проводили у Рисну, градећи своје домове, као мале културне центре, а други дио у Трсту, Одеси, Кишињеву, Котору, Бечу, Београду, Панчеву, Кијеву, Петрограду и по свим морима свијета. Ријеч је о најстаријим породицама и оним најновијим које су се доселиле из Херцеговине и Црне Горе и других крајева. Породице пребјега, изгнаника, људи на смрт осуђених који су побјегли испод сабље Турске.

То су они млади људи, надахнути патриотизмом и хуманизмом, који су били претплатници на сва значајнија дјела српске књижевности, од Доситеја и Јоакима Вујића, до Вука и Ђуре Јакшића. Њима је Његошев „Горски вијенац” био веома близак, као да су га заједно с њим стварали. Рисан је тих година (1830-1850) био велика хајдучка, осветничка поетска радионица. Његош им је био најближи, јер су у њему откривали дио своје судбине, зато су га са страшћу припремали као затворену, тајну предста-

ву. Тада су први пут са дасака своје мале позорнице изговорили велике Његошеве истине:

„Коме закон лежи у топузу
Трагови му смрде нечовјештвом”.

Са те рисанске сцене довикнули су у свијет, на све четири старне:

„Нека буде борба непрестана!
Нека буде што бити неможе!
Нек ад прождре, покоси сатана!
На гробљу ће изнићи свијеће,
За далеко неко покољење!”

Завршићемо овај скромни прилог о Његошевом „Горском вијенцу” који је са рисанске сцене „ушао у живот”, са осјећањем да смо успјели да докажемо да је ова представа неоспорно најстарија позоришна представа на српском језику у Боки Которској и Црној Гори и да је прапремијера Његошевог „Горског вијенца”.

Послије 150 година ову представу треба уписати у историју југословенског и европског позоришта као доказ наше културне и позоришне зрелости и способности.

Учесници првог научног скупа „Позориште на тлу Црне Горе до 1918. године”, снимљени на терену Античког театра у Рисну, у доцу Ђатовића 4. 10. 1985. - Снимио А. Ујес.

Alojz Ujes

PREPARING AND THE FIRST PERFORMING OF "MOUNTAINOUS WREATH" IN RISAN (FEB. 25, 1851)

Summary

By this paper the author has shown on primary documentation that a pre premiere of Njegoš's "Mountainous Wreath" was performed in Risan, as a closed, secret performance, intended only for dilettantes and their families, 150 years ago - on Feb. 25, 1851, during Njegoš's life.

The fact was confirmed that this performance is, at the same time, the first known theatrics performance in Serbian, respectively vernacular in Boka Kotorska and Montenegro.

A. Ujes connects the destiny of performances in Risan with similar ones in Austrian Empire prior and following the revolution 1848-1849, which were followed, prosecuted and forbidden by the royal authorities (Budapest 1812; Novi Sad 1815; Vienna- Burgteatar 1849 and Risan 1851) in scope of "the new order" of restored Empire, and by virtue of Law on Theaters (1850) by ill-famed minister of police A. Bah and young Emperor France Joseph the First.

In the paper it is indicated that the city of Risan was one of regional centers of culture in the corridor between the Mediterranean and Balcanic hinterland, with special cultural micro-system that was constructed after withdrawal of the Turks and settling by the Herzegovians, Montenegrins and other ethnic groups.

By the facts and valid presumptions it is documented that Nikola Stefanov Đurković (1812-1875) participated in preparation and implementation of the performance in Risan. Đurković, as the first composer of the Serbs, founder and director of the First Permanent Theater in Pančevo (1844) and manager of the Second Professional and national Theater in Belgrade (1847-1848) by his professional and artistic work, has most probably prepared this performance.

The author states that "Mountainous Wreath" was performed by the intellectuals from Risan's wealthy and progressive families, sons of merchants, mariners, brigands and champions of more humane relations among people.

The author points at the need not to observe the performance of Njegoš's "Mountainous Wreath" in Risan just as a lonely, local act, but as part of Yugoslav and European theatrics experience gained during and after the revolution 1848-1849.